

ПРВОМАЈСКЕ ПРОСЛАВЕ У БЕОГРАДУ

На првом конгресу Друге интернационале — чији рад је почео 14 јула 1889 године у Паризу, баш на стогодишњицу пада Бастиље — одлучено је да се 1 маја 1890 године одржи велика међународна манифестација радника, којом ће се пружити подршка остварењу одлука Конгреса.¹ Закључак у том смислу предложио је Конгресу француски делегат Лавињ.² Он је овај предлог засновао на сличној одлуци која је, нешто раније, донета на Конгресу Америчке федерације рада: да се поведе кампања како би се, почев од 1 маја 1890, у целој земљи завело осмочасовно радно време. Америчка федерација рада је истовремено одлучила да се сваке године, у знак сећања на познати чикашки покољ радника 3 и 4 маја 1886 године, спроведу масовне демонстрације и штрајкови за заштиту интереса радничке класе.³

Предлог Лавиња, који је постао одлука Париског конгреса II Интернационале предвиђао је да се 1 маја 1890 „истовремено у свим земљама и у свим градовима“⁴ упутити државним властима захтев за завођење осмочасовног радног дана и да се спроведу остале одлуке Међународног конгреса у Паризу.

На тај начин, Први мај је постао дан борбе за остварење права радничке класе целог света. Доносећи ову одлуку о Првом мају, Друга интернационала је овој борби радника дала међународни карактер.

Већ прве манифестације изведене 1890 године дале су Првом мају далеко шири карактер него што је борба за осмочасовни радни дан. Оне су одмах добиле шири револуционарни садржај и смисао. Прослављање Првог маја као

међународног празника пролетеријата показало је да је раднички покрет прешао на нови, виши ступањ, да је порасла свест радничке класе, да су превазиђени уски национални оквири и да су радници постали свесни значаја своје међународне солидарности, повезаности пролетаријата целог света.

У Србији ове године није била организована првомајска прослава. Међутим, нису остале без одјека прославе Првог маја радника других земаља. Београдске *Мале новине* донеле су кратке извештаје о томе да је 1 маја била организована прослава у многим земљама света, а између осталих посебно се поменуте прославе у Паризу, Бечу, Прозници у Моравској и још неке друге.⁵

Исто тако, овај Први мај био је обележен и првом песмом која је на српском језику посвећена овом великом празнику међународне солидарности радничке класе, а коју је написао познати српски песник Милорад Митровић. Митровић је тада већ био завршио Велику школу, где се надахнуо социјалистичким идејама. Његова песма, посвећена првом празновању Првог маја гласи:

ПРВИ МАЈ 1890

Зора среће небом руди,
Слободе се ближи дан.
Успавана свест се буди,
И вековни бежи сан.

Не, сад више нема плача.
Звек се чује;
Од окова оштра мача
Радник кује...

Задрм'о се престо беде
И власништва бледи сјај,
Загрљено људство греде
Да свом сраму нађе крај.

И кумири стрепе холи, —
Стра' их схвати, —
Дршћу лажни апостоли
И Пилати.

Биће буре, биће грома,
Ориће се цео свет,
Ал' из крви тога лома
Љубави ће нићи цвет.

Не, сад нема више плача,
Звек се чује;
Од окова оштра мача
Радник кује.⁶

Тако је, иако провомајска прослава ове године није била организована у Србији и Београду, ипак овај значајан догађај у међународном радничком покрету нашао одјека и у београдској штампи. Млади пролетаријат Србије није остао необавештен о првомајским манифестацијама радника осталих земаља.

Тек четири године доцније у Београду је била одржана прва прослава Првог маја. У то време београдски радници су се најрадије састајали у некадашњој „Радничкој касини“, која се налазила у Македонској улици. У овој кафани је група радника одржала конференцију уочи 1 маја 1893 године и решила да се и београдски радници прикључе те године овој прослави.

Већ око осам сати ујутру 1 маја „Радничка касина“ била је пуна радника искићених црвеним тракама на којима је писало: „Пролетери свих земаља, уједините се!“. Радници су били спремили и црвену заставу под којом су хтели да продефилирају улицама града.

Тачно у девет часова пред „Радничком касином“ је одјекнула Марсељеза и проломили се поклицима: „Живео Први мај!“. Одмах затим, радници су почели да се сврставају у поворку, на челу које се налазила музика. Међутим, власти су се бојале оваквог изража-

вања солидарности београдских радника са светским пролетаријатом и настојале су да спрече ову прву прославу „швапског празника“, како су окарактерисале међународни празник радника целог света. Жандарми су блокирали кафану и покушали да спрече поворку. Радници су тада уместо црвене заставе развили српску тробојку и захтевали да им се омогући извођење манифестације. Под претњом жандарма ипак се већина радника развила кућама сем седамнаесторице обућара који су упорно истрајали у жељи да на видан начин обележе своју солидарност са радницима осталих земаља света. Они су, окружени двоструким редом жандарма, кренули за Топчидер где је прочитан поздрав Васе Пелагића⁷ младом српском пролетаријату. У овом поздраву Васе Пелагића говори се о значају првомајске прославе као изражавања међународне солидарности пролетаријата.⁸ Тако су се и београдски радници укључили, после четири године, у првомајско коло међународног пролетаријата. Отада је мало која година прошла а да београдски радници нису Првог маја манифестовали своју солидарност са радницима осталих земаља света.

Већ следеће, 1894 године, „Занатлиски савез“ је позивао следећим речима раднике Србије да организују прославу Првог маја:

Радници,
изјавите Првог маја негодовање и протест против данашњег поретка који вас гура у сиротињу и разврат; истакните заставу на којој су уписане жеље ваше: осам сати дневног рада и сва политичка права, као опште право гласа и тако даље.⁹

Радници Београда одазвали су се овом позиву и организовали запажену првомајску манифестацију. Они су продефиловали улицама Београда од Калемегдана до Топчидера где је, у кафани „Бурдељ“¹⁰, одржан збор на којем је говорио раднички трибун Васа Пелагић.

Године 1895 у Београду није Први мај био обележен онако као две прет-

Сл. 1 — Учесници првомајске манифестације 1896 године у Топчидеру.

ходне године, јер је полиција растурила учеснике ове манифестације. Међутим, у листу *Социјал-демократ* доста је написа било посвећено Првом мају. О овоме празнику радничке класе *Социјал-демократ* је писао као о „гласнику блиске опште социјалне револуције, који јавља да је дан општег разрачунавања, дан Слободе близу“. Обраћајући се директно радницима, *Социјал-демократ* је писао:

„А теби, српски радниче, је дужност да прослављаш Први мај, празник пролетера целог света, празник боље твоје будућности...“¹¹

На тај начин, већ те године, иако београдски радници нису виднијом манифестацијом обележили првомајску свечаност, они су се духовно припремали да следећих година не изостану од учешћа у овој манифестацији радничке класе целог света.

То се показало већ 1896 године, када

је иначе дошло до јењавања првомајских прослава у неким другим земљама. Утолико је баш прослава коју су извели београдски радници и значајнија. *Социјал-демократ* је већ од почетка марта у сваком броју упозоравао раднике да се припреме за Први мај. Лист је писао:

„Радници, спремајте се да прославите једини ваш општи празник 19 април (т.ј. 1 мај). Првомајске смотре треба да извојују право на осмочасовни радни дан, на политичка удруживања радника, на подизање вере у своју будућност.“¹²

Да би се првомајска прослава ове године што успешније извела био је заказан за недељу, 14 априла, збор код Белог Крста¹³ на којем је требало позвати раднике да организују првомајску манифестацију. Полиција је овај збор забранила. Међутим, Васа Пелагић

је у листу *Одбрана* објавио 18 априла 1896 године чланак под насловом „Радном народу Београда и Србије“ који завршава речима:

„Време је већ да се пробуди, отрезни и енергично на посао пође и тај успавани лаф — његово величанство радни народ — сељак и занатлија радник, па да и он сада редовно и својски прославља свој празник рада, на коме ће расковати умне, економске и политичке окове, и, ковати моћну пологу за своју срећу и слободу.“¹⁴

Овај број *Одбране* био је забрањен и заплешен. Али то ипак није омело раднике Београда да организују дотад најимпозантнију првомајску прославу.

Иако је 1 маја 1896 године био радни дан, петак, већ у раним јутарњим часовима пред Занатлиском читаоницом¹⁵ и уредништвом *Социјал-демократа*¹⁶ окупило се око 500 радника и ђака социјалиста. Сви су били искићени црвеним значкама на којима је писало: „Слобода, једнакост и братство“. Сврстани у поворку, они су, на челу са Андром Банковићем,¹⁷ столарским радником и радничким борцем још из периода Светозара Марковића¹⁸ и Мите Ценића,¹⁹ најпре кренули Васином улицом до Калемегдана, затим Кнез Михајловом улицом и преко Теразија, прошли поред Двора и скренули у улицу Кнеза Милоша ка Топчидеру. Успут се поворци прикључило још двеста људи тако да је у Топчидер стигла поворка од 700 Београђана. Полиција је спречила одржавање збора у самом Топчидеру, те су се манифестанти растурили, али су ипак поподне одржали завршни део првомајске прославе — концертном и игранком у Бајлонијевој сали.²⁰

За Обреновићевски режим ова првомајска прослава претстављала је озбиљно упозорење. Било је јасно да је раднички покрет постао већ опасан за монархију и прва мера против његовог снажења била је забрана излажења *Социјал-демократа* већ маја месеца те године.

И 1897 године била је изведена у Београду величанствена првомајска прослава. Можда је томе допринело и то

што је овог пута прослава организована у недељу 2 маја.

На углу садашњих улица Моше Пијаде и Нушићеве окупило се било око хиљаду људи окићених црвеним тракама. Жандарми су са стране пратили поворку која је најпре отишла на Калемегдан, а затим се, истим путем као и претходне године, упутила у Топчидер. Пред тадашњом зградом Народне скупштине, на углу улице Кнеза Милоша и садашње улице Народног фронта, манифестанти су скандирали парољу:

„Да живи опште право гласања, да живи радни народ!“²¹

У Топчидер је стигло око 1.200 манифестаната, јер су се неки успут прикључили поворци. На збору у Топчидеру говорио је Васа Пелагић.²²

Година 1898 је исто тако обележена свечаном прославом Првог маја. Те године издало је Радничко друштво у Београду брошуру *Први мај* у којој су, поред прилога домаћих социјалиста, била објављена и писма истакнутих вођа тадашњег радничког покрета у Европи српским социјалистима. На тај начин је и посебно обележена солидарност младог радничког покрета Србије са радницима осталих земаља Европе.

У писму Вилхелма Либкнехта²³ из овога доба речено је између осталог:

„...Снажност покрета браће у Србији утолико више је за похвалу, што српски пролетаријат није само под општим неправедним утицајем капитализма него и под утицајем политике која деморалише, која је народ учинила поприштем династичких интрига и у име принципа народности хоће да га употреби за реакционарне сврхе. Народној политици интрига стављамо насупрот међународну политику солидарности радника свих земаља, и овој новој политици пролетаријата посвећен је Први мај.

Живела међународна социјална демократија.

Живела наша браћа у Србији!“²⁴
Немачки социјалист Аугуст Бебел²⁵ писао је између осталог:

„...још једна ствар даје тој

Сл. 2 — Насловна страна Мајског списка из 1898 године.

прослави особити карактер, а то је факат: да уз потпуну међународну солидарност још једна мисао циновски напредује, а то је да је у великој борби за ослобођење продрло уверење да се уз мужа пролетера мора и жена борити за ослобођење човечанства из данашњег стања.

Радници и раднице у слози носе победу за победом у целом свету. Из њихове слоге рађа се зора нових дана, доба новог пролећа човечанства, које су сви песници и мислиоци у целом свету досад узалуд очекивали.²⁶

Пол Лафарг²⁷ се обратио радницима Србије и следећим речима:

„Овога дана нестаје границе међу земљама, нестаје разлике

међу народностима и верама: једна општа мисао надахњује сав раднички сталеж, срца свију куцају у слози...

... овога дана радници свих делова света пружају руке једни другима и објављују рат рату, заветују се да ће учинити мир на целом свету, чим постану господари своје судбине.“²⁸

Свакако је интересантан и телеграм бугарског социјалисте Бакалова у којем се о питању припадности Македоније Србији или Бугарској, око чега је наклапала буржоазија ових двеју земаља, каже:

„Македонија припада Македонцима!“²⁹

У Београду је и 1899 године, упркос притиску буржоазије, преко 400 радника продефиловало Првог маја улицама града. И овога пута поворка је отишла у Топчидер где је одржан митинг у знак солидарности са радницима осталих земаља света.³⁰

О прославама Првог маја у Београду наредне две године нема сигурних података. Зато је прослава 1902 године била многобројнија, демонстративнија и са више радничких захтева но и једна претходна. У то време пролетаријат Србије већ има синдикалне организације, а на његовом челу се налазе Радован Драговић,³¹ Димитрије Туцовић,³² Душан Поповић³³... Ове и следеће године, првомајске демонстрације су претстављале важну припрему за стварање Српске социјал-демократске партије. *Радничке новине*³⁴ нису излазиле пред раднике са општепрограмским декларацијама као пре њих *Социјал-демократ*, већ је њихово писање било знатно конкретније и актуелније. Настала је виша фаза борбе радничке класе Србије него што је то био случај деведесетих година прошлог века.

Те, 1902 године, првомајска прослава у Београду била је организована прве недеље у мају. Тог дана *Радничке новине* изишле су са црвеном главом и паролем: „Ослобођење радника је дело самих радника“. На првој страни био је објављен првомајски проглас у којем је, између осталог, стајало:

Браћо радници!

Овога пута више но икада до сада, потребно је да у што већем броју увеличате ваш једини празник. Наши противници, сити и задовољни, тврде да у Србији и нема радника, да радничко питање у нас и не постоји, да је Србија „рај сиромаша“. На дан прославе изиђимо у густим гомилама, нашим бројем докажимо, да нас има, да осећамо наше невоље, да смо решени да тражимо своја права...

... на дан Првог маја, затражимо:

„Опште и једнако право гласања за све пунолетне грађане српске.

Затражимо да се законима заштити здравље радничко, да се законима уреде односи између радника и послодаваца, да и Србија једном добије радничко законодавство.

Заједно са свесним радницима целога света, затражимо да се стане са братоубилачким ратовима међу народима, да се зацари мир у слободном човечанству и да се оствари велики идеал међународног братства...“³⁵

Овај број *Радничких новина*, Управа града је запленила а исто тако и летке, али је касније судском одлуком ова заплена поништена.

У Београду је првомајска прослава те године изведена доста успешно. На Врачарском пољу³⁶ окупило се у девет сати око хиљаду радника, интелектуалаца-социјалиста и осталих грађана. Међу њих су се убацили полицајци са циљем да испровоцирају изгреде. Али без успеха. Учесници су носили на грудима црвене кокарде. Сврстани у поворку кренули су улицама Војводе Миленка, Кнеза Милоша преко Топчидерског Брда у Топчидер, где је требало да се одржи раднички збор на којем би се говорило о радничким захтевима изнетим у првомајском прогласу. Полиција је, међутим, забранила збор две хиљаде манифестаната, колико их се окупило у Топчидеру. Исто тако, није дозвољен био ни заједнички повратак из Топчидера.

Коњица полиције батинама је растерала и најмање групе манифестаната. Па ипак, на концерт у „Радничкој касини“, истог тог дана увече, окупило се око 3.000 грађана Београда.³⁷

Буржоаска штампа је оштро напала ову манифестацију београдских радника. Лист *Дневник* је писао да ту прославу организују странци и бескућници.³⁸

Већ 1905 године, непуне две године по оснивању Српске социјал-демократске партије и Главног радничког савеза Србије, изведена је у Београду масовна првомајска прослава. Улицама града прошло је у првомајској поворци 6.000 учесника, а у Топчидеру их се сакупило око 10.000. У Првомајском прогласу радници су захтевали:

„Осмочасовни радни дан и законску заштиту радника! Рат рату, мир међу народима! Доле с милитаризмом, живела народна војска! Живела руска револуција! Право борбе, право штрајка, слободу радничке коалиције!“³⁹

Пред Први мај 1906 године, Управа Српске социјал-демократске партије и Управа Главног радничког савеза издале су Проглас у којем се радницима Србије говори, између осталог, да је Први мај општи празник рада и да:

„Тај дан, једини у години раднички дан, заједнички прослављају радници целога света. Тога се дана у целој свету врши обустава рада, напуштају се фабрике и радионице, заустављају се сви послови; пролетаријат то врши да покаже како од њега зависи цела привреда и да манифестује солидарност својих пролетерских интереса и готовост да се заложи за свој идеал...“

Обуставом рада Првог маја искупимо се под нашу црвену заставу и потражимо с радницима целога света осмочасовни радни дан и законску заштиту радника.“⁴⁰

Карактеристично је да је Четврти конгрес Српске социјал-демократске партије, одржан половином априла 1906 године, огромном већином гласова (101 против 5) одбацио захтев о празновању

Првог маја у прву недељу маја и донео следећу Резолуцију:

„Уважавајући одлуке интернационалних конгреса у Паризу 1889, у Бриселу 1891, у Цириху 1893 и Амстердаму 1904 године, Српска социјал-демократска странка, као део интернационалног пролетаријата, сматра Први мај за интернационалну пролетерску демонстрацију и њом манифестује међународну солидарност пролетаријата, демонстрирајући тог дана за његове класне захтеве, против рата а за међународни мир. Како је обустава рада најизразитији облик те демонстрације, Четврти конгрес Српске социјал-демократске странке ставља у дужност свима радницима и радничким организацијама да агитују за обуставу рада Првог маја и изведу је тамо где год је то могуће.“⁴¹

Истина, ни ова Резолуција није била без слабости. Њоме је ипак, бар начелно, скинута с дневног реда дугогодишња дискусија о томе кад треба да се празнује Први мај. Мада је и доцније било отступања у погледу на то, тежиште се ипак бацало на прекид рада као саставни део првомајске демонстрације. Опортунистичка клаузула „тамо где год је то могуће“, бар у пракси није долазила до нарочитог изражаја.

И наредних година београдски пролетаријат је свечано обележавао првомајске прославе истичући увек тог дана конкретне захтеве које је имао да решава раднички покрет Србије. Број учесника у првомајским манифестацијама растао је из године у годину. Првог маја 1912 године у првомајској прослави учествовало је 10.000 људи. А последње године пред избијање Првог светског рата број учесника у првомајској манифестацији у Београду износио је 7.000.

Сл. 3 — Првомајска поворка београдских радника 1910 године у Кнез Михајловој улици. На челу поворке види се дечја група „Будућност“.

Сл. 4 — Збор учесника првомајске манифестације 1911 године пред Социјалистичким народним домом на Славији.

Карактеристично је да је те године нарочито велики број омладине манифестовао Првог маја заједно са старијим радницима.

Радничке новине су писале пред 1 мај 1913 године и следеће:

„Пред нама је непосредно Први мај! Црвени пролетерски дан који нам ове године мора утолико црвенији бити уколико су црвеније жртве нашега пролетерског човечанства које сада подносимо!

Тога прекраснога дана када целокупни пролетаријат буде громовито протествовао противу своје друштвене несигурности, пролетаријат Србије са пролетаријатом Балкана мора још громовитије протестовати противу своје кржаве несреће!“⁴²

Непосредно пред избијање Првог светског рата 1914 године, београдски пролетаријат извео је још једну импозантну првомајску манифестацију. Те године се Првог маја окупило у Кошутњаку око 10.000 радника, радница и омладинаца којима су о значају овог празника међународне солидарности радника целог света и о отпору против увлачења у рат и братоубилачке борбе говорили Филип Филиповић⁴³ и Павле Павловић⁴⁴.

После повратка из Кошутњака говорили су великој маси људи пред Радничким домом на Славији Душан Поповић и Димитрије Туцовић. Повезујући ову величанствену прославу са најнепосреднијим задацима који се налазе пред радничком класом Србије, Туцовић је између осталог рекао:

„Узимајући у оваквом импозантном броју учешћа у нашој Мајској демонстрацији, пролетаријат доказује да правилно схвата историјски моменат у коме се налази и тешке, судбоносне борбе пред којима стоји. Ми имамо на решењу једно крупно питање од кога ће, једним великим делом, зависити политички развитак Србије као год и наша акција и успеси у будућности. То је реформа Устава. У њој ми морамо узети најпунијег учешћа, њој ми треба да дамо обележје...

... Право је, време је, неопходно је потребно, да Устав од 1915 учини уступке српском пролетаријату.

А то ће бити само тако ако у уставној борби заложимо све снаге...

Реформе које тражимо нећемо добити: њих морамо извојевати, освојити! А прва међу овима, најважнија од свију, то је опште право гласа!

Ова импозантна демонстрација даје нам уверење да ћемо у борби и победити. А тако и мора бити! Социјална демократија, и само она, води пролетаријат победи. Зато грмнимо сви до последњег:

Ти, ослободитељко света, вођо човечанства, Социјална демократијо:

Живела, живела, живела!"⁴⁵

Хиљаде манифестаната прихватило је овај поклич — из хиљада грла се заорило: „Живела!"

Али пролетаријат Београда није доживео ову победу. Већ три месеца доцније Србија је нападнута. Букнуо је пожар Првог светског рата. А у првим

Сл. 5 — У Кошутњаку се Првог маја 1912 године скупило око 10.000 Београђана.

данима његовим, 20 новембра 1914, изгубио је живот и сам Димитрије Туцовић, раднички вођ и трибун, што је претстављало ненадокнадиви губитак за млади револуционарни раднички покрет у Србији.

Избијање Првог светског рата пресекао је за неколико година одржавање било какве манифестације у Србији, па и у Београду. Први мај је само остао у јаркој успомени радника и осталих радних људи Београда као дан борбе за социјалистичке идеале, борбе која још увек није уродила плодом. Зато пролетерске масе Београда већ одмах, непосредно после рата, а посебно надахнуте и победом Октобарске социјалистичке револуције у Русији, спроводе опсежне припреме за организовање првомајске прославе.

Од 26 до 29 априла 1919 године одржано је у Београду преко 20 припремних зборова за прославу Првог маја. Поред зборова у синдикалним организацијама свих струка и у партиским организацијама, у оквиру ових припрема за првомајску прославу одржали су у Социјалистичком дому збор и ратни инвалиди и Клуб студената — марксиста.

Међутим, брзо ширење радничког покрета навело је буржоазију тадашње краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на репресалије против радника, а први удар набујалом радничком покрету требало је да претставља баш забрана прославе Првог маја. Ова забрана претстављала је истовремено и испробавање снага.

Забрана првомајске прославе објављена је 29 априла 1919 године. Тадашњи министар унутрашњих дела, Светозар Прибићевић,⁴⁶ издао је управнику града Београда следећу наредбу:

„Одлуком Краљевске владе забрањено је у Београду 1 маја и у вези с прославом тога дана свако манифестирање и поворке по вароши, свако скупљање и у мање групе по улицама и држање збора под ведрим небом.

Изволите ово саопштити одговорним претставницима социјалистичке партије с тим, да је ова

забрана потекла с обзиром на наш садашњи положај и ратне прилике што се сваки ма и најмањи немир или манифестација искоришћује против нас и угрожава наш положај на Мировној конференцији, затим што су се у њихову партију увукли разни елементи са непријатељским тенденцијама према нашем народу, и најзад што би се по изјави секретара партије г. Ф. Филиповића приликом уличних манифестација чули узвици које Краљевска влада не може толерирати... Ви, међутим, са командантом жандармерије и војним властима изволите предузети све мере, да се ова наредба изврши и одржи потпуни ред и мир.“⁴⁷

Светозар Прибићевић је истовремено наложио министру војске и морнарице да изда:

... потребне наредбе Београдском гарнизону, да и он сутра, прекосутра, и наксутра буде у приправности и да командант предузме потребне мере опрезе споразумно са Управником Града Београда, те на случај евентуалних нереда, које полиција и жандармерија не би могле савладати и он по моме или Управника Београда позиву, буде готов одмах интервенисати са потребном снагом и ред створити...⁴⁸

У Београду је 30 априла ухапшен Филип Филиповић, секретар Партије и као обичан војник упућен на фронт према Албанији.

Иако је ове године јавна прослава Првог маја била забрањена, буржоазија ипак није могла да спречи радничке манифестације тога дана. Београдски радници спровели су пуну обуставу рада и већ у раним јутарњим часовима испунили су велику салу Социјалистичког дома,⁴⁹ а исто тако и салу хотела „Славија“⁵⁰ и просторије кафане „Код три сељака“.⁵¹ Била су одржана два велика збора која су почела певањем Радничке химне и одавањем поште успомени Димитрија Туцовића и Душана Поповића. Први референт је био Павле Павловић. Он је оцртао ситуа-

цију у којој се прославља Први мај и истакао задатке београдског пролетаријата. Он је рекао да су се београдски радници искупили да

„на овом импозантном збору поздраве другове целог света који се боре за наш крајњи циљ: победу социјалистичког и комунистичког друштва... Да поздраве другове који су имали ту велику срећу да на путу у својој борби савладају и пређу највеће тешкоће — који су срушили трулу зграду капитализма и почели дизати ново друштво социјализам... Ми истичемо наше захтеве из максималног програма: уништење капитализма и заснивање социјализма...“⁵²

Многи радници нису се задовољили само обуставом рада и зборовима у затвореним просторијама, већ су и на разне друге начине обележиле празник рада и испољавали своја борбена ра-

Сл. 6 — Насловна страна Мајског списка из 1920 године.

сположења. Тако су на пример раднички омладинци и студенти развијали црвену заставу на корзоу у Кнез Михајловој улици и извикивали борбене пароле. И у разним квартовима радници су на исти начин манифестовали тог дана, првог празника рада после рата, своја борбена расположења, без обзира што су била извршена бројна хапшења комуниста, синдикалних активиста и појединих чланова синдиката, без обзира што су уочи Првог маја били постављени топови на Пашином Брду,⁵³ Бањици и Топчидерском Брду и што је жандармерија била спремна за акцију.

Месна управа Социјалистичке партије у Београду истакла је за тај дан следеће пароле:

„Противу свију ратова, а за мир и братство међу народима!

Противу милитаризма и империјализма!

Противу политичке и социјалне реакције!

Противу дивље капиталистичке експлоатације!

Противу беспослице!

За осмочасовни радни дан!

За пуну законску заштиту и осигурање радника!

За најпуније грађанске слободе!

За слободу штампе!

За најширу политичку демократију!“⁵⁴

На исти начин, пуном обуставом рада, радници Београда обележили су Први мај и наредне 1920 године, а исто тако 1921 године. Ове године, 1921, група радника, обнављајући старе традиције првомајских манифестација у Београду, окупила се са заставом на брегу у Кошутњаку. Жандармерија је блокирала манифестанте и била спремна да интервенише. На време обавештени, манифестанти су се растурили.

Међутим, једна од најтежих последица за револуционарни покрет била је баш то што се његово руководство повлачило пред оваквим и сличним претњама буржоазије и што је одустајало да изведе прославу према већ раније утврђеним плановима.

С обзиром да су у многим земљама

још 1918 и 1919 године били донети прописи о осмочасовном радном времену то више није била основна парола првомајских манифестација. Једна давнашња тежња радника била је остварена у низу земаља. Сада је пролетаријат иступао са много ширим и одлучнијим политичким и економским захтевима: за пуну слободу организовања, национализацију кључних индустријских грана, признавање права непосредног учешћа и контроле у привредном животу, увођење свеобухватног система социјалног обезбеђења, повећање наднице и тако даље. Стална парола је била: обустављање интервенције против младе Совјетске Републике. Радне масе свих земаља са симпатијама су гледале на напоре руског пролетаријата да организује прву земљу социјализма, и много су очекивале од исхода тих напора. Био је то наговештај нечег новог у друштвеном развитку и привлачног за масе радних људи целог света.

Због свега тога није ни најмање чудно што се у првомајској резолуцији и једне опортунистичке, цепачке радничке партије, каква је била Социјалистичка партија Југославије — чији су се вођи одвојили од Комунистичке партије 1920 године на Вуковарском конгресу и на тај начин раскинули сваку везу с Лењиновом III Интернационалом — налазе 1922 године и следеће пароле:

„За јединствено иступање пролетаријата против капиталистичких напада у целом свету!

За руску револуцију, за гладну Русију, за успостављање политичких и привредних веза свих држава са Совјетском Русијом!“⁵⁵

Иако је тада већ протекло скоро годину и по дана од доношења злогласне Обзнане, јасно је да у овој Резолуцији нема ни речи од онога што су радницима Југославије упутили Независни синдикати који су били под одлучујућим утицајем младе Комунистичке партије Југославије:

„Овогодишња прослава Првог маја има несумњиво прворазредни значај... С обзиром на политичку

ситуацију у свету, а специјално у нашој земљи најдирње реакције, Први мај ове године мора бити свечано прослављен...

Целокупно радништво Југославије мора ове године на достојанствен начин, онако како то доликује класно свесном пролетаријату прославити свој празник рада... Он треба да буде прослављен у знаку потпуне обуставе рада, протестних манифестација и збора.“⁵⁶

И пролетаријат Београда одазвао се овом позиву Независних синдиката и спровео и те године пуну обуставу рада.

У понедељак, 1 маја 1922 године, окупило се око 9 часова преко 4.000 радника и радница у Кошутњаку. У пољу испод чесме било је разапето између два дрвета платно с натписом: „Пролетери свих земаља уједините се — Међусавезни Синдикални Одбор Југославије“. Ту се налазило зборно место чланова Независних синдиката Југославије.

Припадници Главног радничког савеза, који је био под утицајем Топаловићеве⁵⁷ Социјалистичке партије Југославије одржали су посебан збор на самом улазу у Кошутњак.

Карактеристично је да је збор Независних синдиката био кудикамо посећенији. Веселе је настављено и поподне, све до увече. Тако су те године радници Београда обележили Први мај.

Наредне године, 1923, орган Независних синдиката Југославије *Организовани радник*⁵⁸ писао је уочи Првог маја и следеће:

„Ово ће бити трећи Први Мај којег југословенски пролетаријат дочекује под страховитим режимом терора и изнимних закона без својих организација и без одбране, а пети по реду у уједињеној новој држави...

Југословенски класносвесни пролетаријат дочекује овогодишњи Први Мај у нарочито тешкој психози — општи напад буржоазије после успешног поништења трогодишњом реакцијом радничког покрета.“⁵⁹

Исте те године, на сам дан Првог маја у уторак, београдски радници су опет манифестовали пуном обуставом рада под следећим паролама:

„Противу политичког и економског поробљавања радничке класе!

За пуну слободу њене свестране делатности!

Против нових ратова!

За међународни мир!

Против беспослице!

За законску заштиту и осигурање радника!

Против фашизма!

За политичку слободу похапшених другова!

Против капитализма!

За победу рада над капиталом!“⁶⁰

И ове године изведене су одвојене прославе Независних синдиката и Главног радничког савеза. Чланови Независних синдиката окупили су се већ у седам часова ујутру у Карађорђевог парку. После један сат кренула је одатле поворка од преко хиљаду радника и радница за Топчидер. На челу поворке ишла је дечја група „Будућност“ машући црвеним барјачићима, а затим су поворку сачињавали: Савез радничке омладине, група студената-марксиста, радничко културно-уметничко друштво „Абрашевић“ са великом црвеном заставом, функционери и припадници Независне радничке партије Југославије и, најзад, синдикално организовани радници — кожарци, типографи, бербери, грађевинари, дрводељци, металци, келнери, шивачи.

Код чесме у Кошутњаку окупило се око 5.000 радника и радница. Ту је био отворен и први мајски збор. На збору су говорили претставници Централног радничког синдикалног одбора Југославије и Савеза радничке омладине Југославије, а у име Независне радничке партије говорио је Триша Кацлеровић.⁶¹ Прослава је трајала све до пет часова поподне када су се манифестанти у поворци вратили у Београд и одржали закључни збор код старе Звездаре изнад Славије.

Године 1924 Савез графичких радника Југославије упутио је писмо руко-

водствима обеју синдикалних централа — Централном радничком синдикалном одбору Југославије и Главном радничком савезу Југославије — и руководствима обеју партија — Независне радничке партије Југославије и Социјалистичке партије Југославије — којим тражи да се испита могућност организовања заједничке првомајске прославе. На ово писмо Централни раднички синдикални одбор одговорио је позитивно, а Главни раднички савез је послао негативан одговор.

Те године, после низа прогона и насиља од стране буржоазије дошло је до поновног буђења и снажења револуционарног синдикалног покрета у нашој земљи. То се лепо огледало и приликом првомајске прославе коју су организовали Независни синдикати. Опет је скуп радника био у Карађорђевог парку одакле је поворка кренула у Топчидер у следећем поретку: дечја група „Будућност“ с црвеним заставама, Савез радничке омладине, чланови Независне радничке партије, група студената-марксиста, Секретаријат жена НРП, Централни раднички синдикални одбор, затим — Савез шивача, Савез берберских радника, типографи са певачком дружином „Јединство“, Савез келнера, Савез фабричких радника, Савез грађевинара, Савез дрводељаца, уметничка група „Абрашевић“, Савез кожараца и Савез радника металне индустрије и обрта. Поворку је сачињавало преко четири хиљаде људи и деце са неколико великих црвених застава и више транспарената.

Тачно у једанаест часова био је у Кошутњаку отворен величанствени збор на којем су говорили Лаза Стефановић,⁶² Цветин Михајловић,⁶³ Драга Стефановић⁶⁴ и Триша Кацлеровић. Веселе је трајало све до поподне, када су манифестанти у поворци кренули натраг и одржали завршни збор у Јатаганмали на којем је говорио између осталих и Филип Филиповић.

Колики је утицај на пролетаријат Београда имала у то време Комунистичка партија Југославије, која је деловала преко Независне радничке партије и Независних синдиката, нај-

Сл. 7 и 8 — Први мај 1924 у Београду: Поворка текстилних радница и радника на Чукарици.
— Централна управа и пододбор Савеза текстилних и фабричких радника Југославије.

боље се види по томе што је прослава коју је те године организовао Главни раднички савез далеко подбацила у односу на ову прославу.

Услед све већих репресалија буржо-азије комунисти су тежили да се оствари акционо јединство радничке класе. Због тога су настојали да се наредне године ипак спроведе заједничка прво-мајска манифестација са социјалистима. После дужих преговора то је и успело. Тако је дошло 1925 године, први пут и једини пут после Првог светског рата, до заједничке првомајске прославе. *Организовани радник* објавио је про-глас у којем је између осталог стајало:

Радници! Раднице!

На прославу Првога Маја!

Нека мирује рад тога дана! На-пустите радионице и фабрике, при-станишта и ровове! Нека се глас свију оних који радом својим дру-штво држе слије у море милиони-тих узвика експлоатисаних рад-ника и радница целог света!⁶⁵

Заједничка прослава била је органи-зована у Привременом радничком дому⁶⁶ код старе Звездаре изнад Славије. Већ око осам сати Дом је био пун радника и радница који су били искићени црве-ним тракама. У девет сати збор је почео. Према унапред утврђеном програму збором су претседавали наизменично претставници двеју синдикалних цен-трала — уиме Главног радничког савеза Лука Павићевић⁶⁷ и уиме Независних синдиката Миодраг Манојловић.⁶⁸ По-сле неколико песама, које су отпевали удружени хорови „Абрашевића“ и „Је-динства“, на збору је први говорио Ла-зар Стефановић, други говорник је био Драги Марјановић⁶⁹ и последњи је го-ворио Живко Топаловић.

За време закључивања збора после Топаловићевог говора, група радника, приметивши у сали Привременог дома Павла Павловића, који је тек био изи-шао из затвора, тражила је да и он говори. Несумњиво да је овај захтев претстављао изражавање симпатија према комунистима. Међутим, да се не би ово схватило као демонстрација про-тив Топаловићевих социјалиста и да се на тај начин не би већ на почетку раз-

био како-тако скрпљен јединствени раднички фронт ово акламирање Павла Павловића схваћено је само као немио инцидент. Карактеристично је да су о томе писали и *Организовани радник* у извештају са ове заједничке прославе Првог маја и *Радничке новине*. *Органи-зовани радник* је то окарактерисао као „немио инцидент“ групе студената и млађих радника „који још недовољно класно и дисциплински упућени у сми-сао и ред пролетерске борбе“ траже да се мења већ утврђени програм.⁷⁰ *Рад-ничке новине* су, међутим, у овом инци-денту већ пронашле разлог за напад на „комунистичку левицу“ чиме су по-казале да социјал-демократима није ни најмање стало да се одржи некакав је-динствени раднички фронт у земљи.⁷¹

И већ следеће, 1926, године поново се одржавају одвојене првомајске про-славе у Београду. На овим прославама су Независни синдикати те године иста-кли следеће пароле:

„Против политичке реакције

За пуно право збора и удруживања

Пуно државну помоћ незапосленим

Пуно осигурање радничке класе

За осмочасовни радни дан

Против финансиског исцрпљивања

Слободу ухапшеним пролетерским

борцима

Неограничену слободу штампе

Против рата

Мир са Совјетском Русијом

За уједињење радничке класе.“⁷²

Полиција је забранила *Организовани радник* и *Првомајски спис* и запленила их. Па ипак, београдски пролетаријат је у пркос многобројних политичких забрана, упркос цепања плаката од стране полициских органа, упркос оп-ште економске кризе „која је силом гурала раднике да раде и тога дана“ испунио све просторије хотела „Сла-вија“ у заказано време и обуставом рада манифестовао класну свест и класну солидарност са пролетаријатом целог света. Пошто је отпевана Ин-тернационала, на овом збору је било више говорника. После подне, после концерта са игранком, одржан је завр-шни збор на којем је говорио Лазар Стефановић.

У сали старог Радничког дома био је одржан збор социјалдемократских синдиката.

Наредне две године београдски радници су исто тако манифестовали Првог маја обуставом рада. Године 1928 прослава је одржана под паролама:

„Против изузетних закона донетих против радничке класе!

За пуном слободом збора, коалиције и штрајка.

Против укидања осмочасовног радног дана...

Јединство радничког синдикалног покрета...

Слободу наших ухапшених другова!

Против империјалистичких ратова!
Мир и савез са Совјетском Унијом!“⁷³

И ове године, Управа града Београда је забранила *Мајски спис* и *Организовани радник*. И поред полицијских прогона у сали хотела „Славија“ било се окупило мноштво радника и радница. Полицијске забране, којима се ограничавала првомајска прослава, нису успеле да застраше раднике Београда. Пошто нису сви могли да стану у салу, многи радници и раднице су испунили и двориште хотела. Збор је био отворен у пола десет часова певањем Интернационале. На збору су говорила два референта.

Приликом другог реферата упала је полиција у салу хотела „Славија“ и захтевала да се збор одмах растури. Жандарми су били спремни да употребе и оружје. Кад су учесници збора изишли на улицу тамо их је дочекала полицијска коњица са исуканим сабљама. Па и поред тога, београдски радници и раднице искупили су се после подне у Кошутњаку где су довршили првомајску прославу те године.

Карактеристично и интересантно је писмо које је *Организованој раднику* упутила група од девет ухапшених радника из београдске „Главњаче“. У том писму они потресним речима говоре како су ухапшени само зато да не би могли да учествују у прослави Првог маја.

„Кажњени смо без икаквих кривица, само зато што смо чла-

нови Независних синдиката, јер нас полиција сматра опаснима по мир и ред у земљи — кажу они у писму и завршавају: „А после затвора многи ћемо остати без посла, јер ће послодавци наћи друге на наше место. Ето, како нас београдска полиција после мрцварења тера у глад и беспослицу. Али ми нећемо клонути, већ иза ових зидина „Главњаче“ кличемо: Да живи класна борба и револуционарни пролетаријат! Да живи Први мај!“⁷⁴

Следеће године шестојануарском диктатуром извршен је нов удар на радничку класу Југославије, забрањен је рад свих њених организација и о некаквој организованој првомајској прослави те године у Београду није могло да буде ни говора. Топаловићеве *Радничке новине* донеле су у среду 1 маја 1929 године следећу „Наредбу владе о Првом мају“:

„По Наредби Министра Унутрашњих Дела није на дан Првог Маја дозвољено одржавање никаквих манифестација, зборована нити концерта.“⁷⁵

А 17 маја исте године *Радничке новине* су писале:

„Први мај је обележен у Берлину сасма непотребним жртвама. Погинуло је 22 лица и то махом невиних пролазника или жена, које су са прозора хтеле видети шта се на улици збива. И ако је комунистичка централа у Берлину уложила све да до крвопролића безусловно дође, нико од угледних комуниста није се тога дана могао ни приметити на улицама. Овај жалосни догађај је предмет озбиљног расправљања у целој светској штампи, па му и ми морамо посветити своју пажњу...“⁷⁶

На тај начин, клеветањем комуниста, Топаловићевци су настојали да се оправдају због издаје Првог маја од стране Социјалистичке партије Југославије, која је сад постала јасна свим радницима у земљи. Они више, до избијања Другог светског рата, уопште не организују првомајске манифестације, већ их замењују прослављањем Ускрса!

А уколико доцније УРСС⁷⁷ и организује те прославе то се дешава под утицајем комуниста. Овакав заокрет у односу на прослављање Првог маја није могао да остане незапажен у редовима југословенског пролетаријата који је извукао из тога и одређене закључке. Социјал-демократи су сами здерали демагошку образину са лица и коначно показали да је прослављање Првог маја за њих значило само параван иза којег су прикривали пред неупућеним радницима своју прљаву разбијачку работу, своју денунцијаторску политику у служби буржоазије.

Поред тога што су радне масе Југославије, завођењем шестојануарске монархо-фашистичке диктатуре, биле лишене и најосновнијих политичких и социјалних права, у земљи је харала и страховита беспослица као последица велике економске кризе настале крајем 1929 године. Ово је довело до поновног револуционисања пролетерских маса и до мобилисања њихових револуционарних снага за борбу ради испуњења основних економских, социјалних и политичких права радничке класе.

Већ 1930 године, Централни комитет Комунистичке партије Југославије издаје опширне тезе за Први мај, у којима је до детаља разјашњена међународна и унутрашња ситуација и које се, између осталих, завршавају и следећим пароллама:

„Доле са генералскофашистичком диктатуром! Доле са крвавом монархијом! Доле са империјализмом! Доле са империјалистичким ратом! Живела једина пролетерска држава на свету — СССР! За 7-сатни радни дан и 4 односно 6-сатни радни дан за младе раднике! За слободу штампе збора и удруживања! За повишење надница! За једнаке плате код једнаког рада! За помоћ беспосленим у висини колективним уговором загарантованих надница! За једнакоправност жена!... За бојкотовање порезе и неизвршење кулука... За поништење сељачких дугова!... За оснивање радничких и сељачких одбранбених чета!... Живео са-

вез радника, сељака и угњетених нација! Доле са националфашистима и социјал-шовинистима! За независну и самосталну Хрватску, Словенију, Македонију, Црну Гору итд.! За балканску федерацију радничко-сељачких република! За радничко-сељачку владу! Живела Комунистичка интернационала!...“⁷⁸

Исте године издао је проглас и Централни комитет СКОЈ-а, који је садржао све идеје из теза ЦК КПЈ, али и посебне ставове који су се односили искључиво на омладину. Они гласе:

„Радничка и сељачка омладино свију нација Југославије

Млади радници и сељаци!

Првог маја изаћи ће радничка и сељачка омладина у свим земљама упркос забране капиталистичких влада, под црвеном заставом Комунистичке интернационале, а на страни одраслих радника и сељака на улици да манифестује...

Овогодишњи Први мај налази радну омладину Југославије под најједнијим условима живота изазваним крвавим походом фашистичког капитала, на челу с Александром Последњим⁷⁹ и Пером Живковићем⁸⁰ против радника, сиромашних сељака и угњетених нација...

Обуставите Првог маја сваки рад, изиђите под борбеном црвеном заставом Комунистичке омладине на улици... демонстрирајте...“⁸¹

Јасно је да, ако и нису биле те и наредних година организоване првомајске прославе у Београду, ако и није долазило до обуставе рада баш тог дана, овакви борбени позиви Комунистичке партије нису могли да остану без одјека. Они су се манифестовали у разним акцијама београдских радника у борби за своја права, посебно у штрајковима и политичким демонстрацијама. После тешког удара који је претрпела Комунистичка партија Југославије поново долази до јачања њеног утицаја. Несумњиво да о томе сведоче и демонстрације студената Београдског универзитета

поводом избора за Скупштину 1931 године. Ове демонстрације претстављају уједно и прве знаке протеста против зверстава монархо-фашистичке диктатуре.

Године 1933, кад је Централни комитет Комунистичке партије Југославије дао директиву за улажење у УРСС-ове синдикате, издат је заједнички проглас ЦК КПЈ и ЦК СКОЈ-а, којим се позивају радници и сељаци да на дан свог празника демонстрирају:

„За хљеб, рад, земљу и слободу!

Ни паре од наднице, ни човјека из творнице!

Слободу штрајка, организације, збора и штампе радном народу!

Ни паре пореза ни дугова, ни једнога дана кулука!“⁸²

Иако није било у Београду шире организованих првомајских прослава, групе најнапреднијих и најсвеснијих радника из београдских предузећа су ипак овог дана на разне начине манифестовале солидарност са напредним радницима осталих земаља. Обично су се организовали мањи излети у природу на којима је говорено о положају радничке класе и њеној борби за социјална и политичка права. На таквим скуповима често је певан „врабац“ политичко-борбене садржине и извођене су политичке једночинке.⁸³

Успомена на Први мај чувала се и на тај начин што су радници и напредни интелектуалци тог дана упадљиво везивали црвене машине, а другарице су обично стављале црвени цвет у косу.

Занимљива је и једна првомајска прослава, која, истина, није одржана у самом Београду, али чији су учесници били и напредни студенти Београдског универзитета. Ради се о првомајској прослави у Смедереву 1934 године. На овој прослави дошло је до изражаја јединство напредне студентске омладине из Београда и радника смедеревске фабрике „Сартид“. Прослава је била спонтано организована под паролама:

„Доле фашистичка диктатура!

Живела слобода! Живео савез радника и сељака! Живео Совјетски Савез!“⁸⁴

О овој прослави забележено је у

Пролетеру, органу ЦК КПЈ, следеће:

„И тако смо и ми у Смедереву, помоћу другова студената пробали лед нелегалности и целој јавности показали да Компартија, и поред свих прогона и жртава постоји, ради, окупља и предводи све изабљене и угњетене.“⁸⁵

Пошто је те године фашизам озбиљно угрожавао земљу, сасвим је разумљиво што су уводни чланак у првомајском броју *Пролетера* завршава следећим паролама:

„Живео јединствени фронт свију радника у борби против капиталистичке пљачке!

Напоље са социјал-фашистичким вођама из радничких редова!

Напоље са споразумашким лажноопозиционим вођама!“⁸⁶

Наредне године дошло је у Југославији до жестоких окршаја радничке класе с режимом и до великих штрајкова и демонстрација. У тим акцијама нису изостали ни радници Београда. Ови догађаји су нашли одраза и у првомајским паролама ЦК КПЈ за 1935 годину:

„За 8-сатни радни дан и 6-сатни радни дан за младе раднике и шегрте, за повишење надница, за безодвлачну помоћ беспосленима!

За опћу и безодвлачну амнестију!

За безодвлачну успоставу односа са Совјетским Савезом!“⁸⁷

Уопште су првомајске пароле Комунистичке партије Југославије увек претстављале не само борбени програм године, већ и израз најдубљих стремљења радних људи. Зато су пароле комуниста, и поред репресалија буржоазије, прогона и застрашивања, одјекивале стотинама и хиљадама гласова манифестаната, звале и водиле за собом.

У периоду консолидације Комунистичке партије Југославије, после доласка друга Тита за генералног секретара 1937 године, све више долази до повезивања Партије с радним масама које уједињује у Народни фронт. Многбројне су акције из тог периода које улазе у најборбеније странице историје нашег народа: одашиљање чланова КПЈ

у борбу против фашистичких поробљивача у Шпанији; солидарност за чехословачким народом у најтежим данима његове историје и тако даље.

Ни спортска друштва нису изостајала из организовања првомајских прослава. Нарочито је позната напредна активност београдског „Радничког“. Овај клуб почео је да успоставља везе и са осталим радничким спортским друштвима у земљи. Тако је позвао 1 маја 1938 године у госте фудбалере „Борца“ из Крагујевца да заједнички прославе празник рада. Претставници „Радничког“ дочекали су госте у Кошутњаку како би избегли подозрење полиције. Цело пре подне чланови оба клуба провели су у заједничком веселу, а одмах после ручка била је организована велика приредба. Поподне, на игралишту бившег „Јединства“, одиграна је утакмица, а у полувремену „Раднички“ је организовао и атлетско такмичење између радничке и студентске омладине. Тако је те године група београдских радника и напредних омладинаца прославила Први мај.

Под утицајем борбених парола у првомајским прогласима Централног комитета Комунистичке партије Југославије и услед све тежег економског положаја радних маса у Југославији долази и наредних година до великих акција радничке класе. Познате су велике демонстрације које су радници и напредни студенти Београда извели 14 децембра 1939 године против рата, скупоће и изгладњавања широких народних маса. Исто тако, добро је познат и велики штрајк београдских аеронаутичких радника 1940 године. Тих година првомајске прославе манифестовале су се поред обуставе рада и демонстрација и сталним истицањем захтева да се земља припреми за отпор против претеће фашистичке агресије.

У прогласу Централног комитета Комунистичке партије Југославије поводом Првог маја 1940 године каже се између осталог:

„Радном народу Југославије

Радници и раднице Југославије!

Ове године ви славите свој велики Празник рада — Први мај — под

врло тешким околностима. Већ сте двадесет година од доношења Закона о заштити државе лишени својих права и слободе. Сви режими који су се изређали на власти до данашњег дана прогањали су вас и уништавали ваше тековине. Са споразумом Мачека и Цветковића, тј. са споразумом српске и хрватске господе, ваш је положај постао још тежи. Одузете су вам све важне институције, одузима вам се право на штрајк, то једино оруђе у борби против нечовечног израбљивања. Уништавају се ваше класне синдикалне организације и силом хоће да вас натерају у послодавачке и режимске организације у ХРС⁸⁸ и ЈУГО-РАС.^{89, 90}

А када је 1941 године буржоазија Југославије предала земљу Хитлеровим фашистичким хордама, ЦК КПЈ позвао је све поштене људе у земљи на отпор. Те године у првомајском прогласу стајало је између осталог:

„Радни народе Југославије!“

Педесет и трећи међународни празник пролетаријата радничка класа читавог свијета празнује у јеку најстрашнијег ратног покоља и пустошења како не памти историја човјечанства...

Радни народе Југославије!

Радни народ града и села Југославије слави ове године свој велики Празник рада у знаку страшне трагедије која је задесила народе Југославије. Империјалистички разбојници раскомадали су нашу земљу и поробили су народе Југославије. Над радничком класом води се најсвирепији терор. Немачки империјалистички разбојници послали су у дашу земљу злогласни Гестапо, а италијански такозвану Овру, да у масама помоћу домаћих издајника хапсе радничке борце. Тамнице Југославије нарочито у Хрватској пуне су радничких бораца, а реакционарна марионетска франковачка, господска влада у Хрватској непрекидно пријети радничкој класи стријеља-

њем и терором. Разне малобројне разуларене франковачке хорде у Хрватској, Босни итд. дивљачки тероризирају радни народ и народе других вјера.

Против српског и словеначког народа разуздала се једна незапамћена шовинистичка и братоубиствена кампања са стране марионетске владе у Загребу, која нема масовне потпоре у народу...

Радници, сељаци, грађани — сви родољубиви елементи!

На окуп! У овим судбоносним данима потребно је ујединити све ваше снаге у борби за ваш опстанак. Ваш опстанак и ваше националне тековине угрожене су од ваших вјековних непријатеља. Они теже да вас збришу са лица земље, да вас однароде, да вам одузму право на национални и културни живот... Више него икада потребна је народна слога у тим тешким часовима. Не клоните духом, устрајте у борби у коју вас позива и коју води авангарда радничке класе — Комунистичка партија Југославије...

Да живи међународни пролетерски празник Први мај!

Да живи велика, сретна и непобједива земља социјализма Совјетски Савез!

Да живи братство и слога народа на Балкану!

Да живи јединство радничке класе Југославије!

Да живи Комунистичка интернационала!

Да живи Комунистичка партија Југославије!

Доље империјалистички окупатори — живјела независност народа Југославије!

Доље империјалистички рат!⁹¹

Београдски радници, напредни омладинци и остали родољуби одазвали су се на овај апел Централног комитета Комунистичке партије Југославије изнесен у његовом првомајском прогласу 1941 године и масовно су суделовали у свим акцијама које је Партија организовала у Београду за време његове че-

творогодишње окупације. Успомена на Први мај никад није трнула у срцима београдских радника и напредних омладинаца, већ их је увек надахњивала да се са појачаном упорношћу боре на улицама Београда против окупатора и њихових слугу — домаћих издајника.

Непосредно по ослобођењу Београда, док се пожар рата још није ни угасио, изведена је на његовим улицама импозантна првомајска манифестација каква никад раније није била у њему забележена. Поворка од 250.000 војника, омладинаца, чланова синдиката, радника-ударника, пионира и осталих грађана продефиловала је његовим улицама, под тада још увек актуелном паролом:

„Уништити фашизам у нашој земљи, свим силама придонети његовом уништењу у светском размјери.“⁹²

Већ следећи Први мај, 1946 године, био је сав у знаку обнове ратом разорене земље. Те године ЦК КПЈ обратио се и следећим речима у Првомајском прогласу радним масама наше земље:

„С победом демократских народних снага Југославије, у великом Ослободилачком рату, над фашистичким окупаторима и домаћом издајничком реакцијом, Први мај постао је општенародни празник Федеративне Народне Републике Југославије. Зашто је Први мај — Празник рада, постао општенародни празник? Зато што је ФНРЈ држава трудбеника града и села, што је рад у нашој земљи добио нови смисао и нову садржину. Рад у новој Југославији неће бити више нужно зло или срамота, већ неопходна потреба и понос сваког грађанина наше земље који постаје свестан да је рад код нас снажна моторна снага социјалног напретка и културног развика, који постаје свестан да се резултатима рада код нас неће моћи користити они који не раде.“⁹³

У првомајској поворци у Београду учествовало је те године преко 200.000 људи. То је био први Празник рада који су радничка класа и сви радни људи Југославије славили у слободи,

без страха за своју судбину и са светлим перспективама за будућност. У нашој земљи остварило се оно зашта су се борили радници целог света, зашта је радничка класа у прошлости водила најславније битке, зашта је пало небројено бораца радничке класе — отворени су путеви за изградњу новог друштва, за пуну победу социјализма. Први мај је у нашој земљи, па према томе и за радне масе Београда, постао истински Празник рада, који се свечано прославља сваке године.

Остварен је давнашњи сан београдских пролетера. Мала група од свега 17 обућарских радника, која је, приликом прве првомајске прославе у Београду, 1893 године продефиловала његовим улицама уз пратњу жандармских бајонета, израсла је, после нешто више од пола века, у двестахиљадиту поворку градитеља социјализма!

Први мај је постао и за радне масе социјалистичке Југославије, општенародни Празник рада, а сам Београд лучноноша првомајских манифестација.⁹⁴

НАПОМЕНЕ

¹ ¹ Конгреси Друге интернационале, књига прва, „Рад“, Београд 1953, 187.

² Пол Лавињ — активни учесник у француском синдикалном покрету. Делегат на Првом париском конгресу Друге интернационале 14 до 20 јула 1889 године и на Лондонском конгресу Друге интернационале 27 јула до 1 августа 1896 године.

³ Maurice Dommanget, *Histoire du Premier mai*, Société universitaire d'éditions et de librairie, Paris 1953, 42—44.

⁴ Конгреси Друге интернационале, књига прва, „Рад“, Београд 1953, 187.

⁵ *Crveno proljeće — Svjedočanstva o Prvom maju*, Lykos, Zagreb 1958, 71.

⁶ Радник бр. 429 од 1 маја 1958, чланак Трише Кацлеровића, ветерана радничког покрета Србије и Југославије: „Прва песма о Првом мају у Србији“.

⁷ Васа Пелагић (1838—1899), истакнути просветитељ и народни трибун крајем XIX века. Један од претеча модерног социјализма у Србији. Прогањан и хапшен. Умро у Пожаревачком затвору.

⁸ Радничке новине, орган Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), број 107, 1920 године.

⁹ Занатлиски савез бр. 33, 1 маја 1894.

¹⁰ Кафана „Бурдељ“ налазила се испред Топчидерске железничке станице, десно од пруге Београд—Ниш.

¹¹ Социјал-демократ бр. 8, 1895 године.

¹² Социјал-демократ бр. 12, 1896 године.

¹³ Кафана „Бели крст“ налазила се на Обилићевом Венцу.

¹⁴ Одбрана бр. 89, 1896 године.

¹⁵ Занатлиска читаоница налазила се у данашњој Бранковој улици.

¹⁶ Уредништво Социјал-демократа било је такође у данашњој Бранковој улици.

¹⁷ Андра Банковић (1857—1911), столарски радник. Један од првих радника-социјалиста у Србији. Учествовао у радничком покрету Швајцарске, Француске, Италије, Немачке и Русије. Један од иницијатора и покретача *Радничких новина* 1897. Истакнути члан Српске социјалдемократске партије. Учествовао на Четвртном конгресу Друге интернационале 1896.

¹⁸ Светозар Марковић (1846—1875), новинар, публициста, књижевник. Покретач и уредник првог социјалистичког листа у Србији и на Балкану *Раденик* 1871 године. Претеча и утемељач радничког покрета у Србији. Са социјалистичким идејама руских револуционара упознао се за време школовања у Петрограду. Прогањан и хапшен. Плодан писац полемичких и других публикација.

¹⁹ Мита Ценић (1851—1888) следбеник Св. Марковића и један од најистакнутијих поборника социјализма у Србији после његове смрти. Покушао у Шапцу да покрене социјалистички лист због чега 1874 осуђен на 8 година робије у тешким оковима. Окови су му скинути после две године, а он помилован и пуштен 1880. Године 1881 покрене у Београду социјалистички лист *Раденик*. Покренуо лист *Борба* 1882, а 1883 уређивао и *Остружници* лист *Истина*.

²⁰ Вајлонијева сала налазила се на углу Немањине и Сарајевске улице, с десне стране идући од Главне железничке станице.

²¹ *Радничке новине* бр. 23, 1897 године.

²² *Радничке новине* бр. 23, 1897 године.

²³ Вилхелм Либкнехт (1826—1900), један од оснивача немачке Социјал-демократске партије и један од вођа Друге интернационале; учествовао на свих пет њених конгреса. Учесник у Револуцији 1848 године.

²⁴ Едиб Хасанагић: *Први мај у Србији 1893—1914*, „Рад“, Београд, 1954, 72.

²⁵ Аугуст Бебел (1840—1913), један од оснивача и вођа немачке Социјал-демократске партије и Друге интернационале. Заступао

немачку Социјал-демократску партију на свих пет конгреса Друге интернационале.

²⁶ *Crveno proljeće — Svjedočanstva o Prvom maju*, Lykos, Zagreb 1958, 83

²⁷ Пол Лафарг (1842—1911), један од истакнутих вођа француског радничког покрета; члан Прве интернационале. Муж Марксове ћерке Лауре, која је исто тако активно учествовала у француском социјалистичком покрету. Учествовао на Првом париском 1889, Лондонском 1896 и Другом париском конгресу 1900 године Друге интернационале.

²⁸ Едиб Хасанагић, *Први мај у Србији 1893—1914*, „Рад“, Београд 1954, 74.

²⁹ Исто, 73.

³⁰ Живота Камперелић — Милорад Мандић, *Кратка историја Првог маја*, „Рад“, Београд 1957, 26.

³¹ Радован Драговић (1878—1906), столарски радник. Први професионални социјалистички новинар у Србији. Један од оснивача Српске социјал-демократске партије и класног синдикалног покрета у Србији. Најпре секретар, а затим претседник Партије до своје смрти. Уредник *Радничких новина* 1902—1906.

³² Димитрије Туцовић (1881—1914), правник и публицист. Стални члан Главне партиске управе Српске социјал-демократске партије и њен секретар од 1908 до 1914. Један од главних организатора и референата на Првој балканској социјалистичкој конференцији у Београду, 1909. Делегат Српске социјал-демократске партије на Конгресу Друге интернационале у Копенхагену, 1910. Уредник *Радничких новина*. Најистакнутији југословенски социјалиста пре Првог светског рата. Погинуо у рату, 20 новембра 1914, као командир чете.

³³ Душан Поповић (1884—1918), правник, новинар и публицист. Члан Српске социјал-демократске партије од њеног оснивања 1903 године. Члан редакционог одбора *Радничких новина* од 1905, а њихов главни уредник од 1910. Члан Главне партиске управе Српске социјал-демократске партије од 1909 и секретар Партије од 1912 до смрти. Најистакнутији популаризатор марксизма у Србији до 1918 године.

³⁴ *Радничке новине* почеле да излазе 7 априла 1897 једанпут недељно и биле су забрањене већ крајем октобра исте године. Поново почеле да излазе као недељни лист 5 јануара 1902 године на иницијативу Радована Драговића и биле су забрањене 14 марта 1903, а већ 13 јуна исте године поново покренуте као орган Радничког савеза. Од оснивачких конгреса Српске социјал-демократске партије и Главног радничког савеза Србије излазе као њихов орган све до трајања покрета. Године 1919 биле су орган Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), а од Вуковарског конгреса 1920 до 29 новембра исте године, кад су Обзном забрањене, биле су главни орган Комунистичке партије Југославије.

Од 1921 године до 1941 године исти назив,

Радничке новине, носи лист који издају Топаловићева Социјалистичка партија Југославије и Главни раднички савез Југославије као свој орган.

³⁵ *Радничке новине* бр. 16, 1902 године.

³⁶ Врачарско Поље се називао цео потес између улице Браће Недића и Црвеног Крста.

³⁷ *Радничке новине* бр. 17, 1902 године.

³⁸ *Crveno proljeće — Svjedočanstva o Prvom maju*, Lykos, Zagreb 1958, 83

³⁹ *Радничке новине* бр. 39, 1905 године.

⁴⁰ Едиб Хасанагић, *Први мај у Србији 1893—1914*, „Рад“, Београд 1954, 139—140.

⁴¹ *Радничке новине* бр. 98 и 99, 1906 године.

⁴² *Радничке новине* бр. 52, 1913 године.

⁴³ Филип Филиповић, (1878—1938) професор математике. Учествовао у Руској револуцији 1905 године. Секретар Радничке коморе Србије 1912—1914. Члан Главне партиске управе Српске социјалдемократске партије 1912—1915. Један од оснивача и најистакнутијих вођа Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), односно Комунистичке партије Југославије. Године 1920 комунистички претседник Београдске општине и комунистички народни посланик у Уставотворној скупштини 1920 до 1921. На Вуковарском конгресу изабран за члана Извршног одбора Централног већа и једног од секретара Комунистичке партије Југославије. Суђен на основу Закона о заштити државе. Један од делегата КПЈ на Конгресу Комунистичке интернационале у Москви 1924 године. Члан Бироа Централног комитета Комунистичке партије Југославије у Бечу 1929. Затим живео у Москви и био члан Егзекутивне Коминтерне. Године 1937 ухапшен у Москви као „инострани шпијун“ и вероватно умро у затвору.

⁴⁴ Павле Павловић (рођен 1888), абаџици радник и новинар. Социјалистички одборник Београдске општине 1910—1914. Секретар Главног радничког савеза и члан Главне партиске управе Српске социјалдемократске партије 1911 до 1914. После Првог светског рата члан Радничке коморе и секретар Централног радничког синдикалног већа Југославије 1919/20. Комунистички народни посланик у Уставотворној скупштини и одборник Београдске општине 1920. Претседник Извршног одбора Партиског већа Комунистичке партије Југославије. Делегат на Трећем 1921, и Четвртог конгресу Треће интернационале у Москви 1922 године. Од 1921 до 1923 живео у Бечу. По повратку осуђен на основу Закона о заштити државе. Године 1927 искључен из Партије. После ослобођења народни посланик Савезног већа Народне скупштине ФНРЈ Првог сазива 1945 до 1950. Од 1950 године пензионер.

⁴⁵ *Радничке новине* бр. 91, 1914 године.

⁴⁶ Светозар Прибићевић (1875—1936), један од вођа напредне српске омладине која је радила на споразуму Срба и Хрвата у Аустроугарској. После Првог светског рата један од

шефова Демократске странке од које се одваја 1924 године. Више пута био министар унутрашњих дела и просвете у краљевској влади државе Срба, Хрвата и Словенаца. После 1929 године емигрирао и умро у емиграцији.

⁴⁷ Перо Дамјановић, „Револуционарна активност у Београду 1919 године“, *Годишњак Музеја града Београда*, књига IV — 1957, 529.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Социјалистички дом се налазио на данашњем Тргу Димитрија Туцовића, на месту где је сад биоскоп „Славија“.

⁵⁰ Хотел „Славија“ налазио се на данашњем Тргу Димитрија Туцовића између садашње улице Светог Саве и Булеvara Југословенске Народне Армије. У овом хотелу био је одржан Оснивачки конгрес Комунистичке партије Југославије, априла 1919, која је тад добила назив Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста). Зграда хотела срушена је приликом бомбардовања Београда 6 априла 1941 године.

⁵¹ Кафана „Код три сељака“ налазила се на садашњем Тргу Димитрија Туцовића, на углу данашње улице Маршала Тита и продужетка улице Бориса Кидрича, с леве стране идући према Теразијама. Зграда порушена приликом бомбардовања Београда 6 априла 1941 године.

⁵² Перо Дамјановић, „Револуционарна активност у Београду 1919 године“, *Годишњак Музеја града Београда*, књига IV — 1957, 530

⁵³ Сада Лекино Брдо на територији београдске општине Вождовац.

⁵⁴ Живота Камперелић — Милорад Мандић, *Кратка историја Првог маја „Рад“*, Београд 1957, 42—43.

⁵⁵ Исто, 48.

⁵⁶ Исто, 48.

⁵⁷ Доктор Живко Топаловић (рођен 1886), адвокат. Ревизор Главног радничког савеза 1905 и члан Финансиске контроле Српске социјалдемократске партије 1910. После Првог светског рата члан Извршног одбора Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), а после Вуковарског конгреса вођ центрумаша, секретар а затим претседник Социјалистичке партије Југославије и уредник *Радничких новина* од 1921 до 1941. За време Другог светског рата члан Централног комитета Равногорског одбора четника Драже Михајловића. Истакнути противник револуционарног радничког покрета, сарадник буржоаских режима старе Југославије, а за време Другог светског рата сарадник окупатора. Уочи ослобођења емигрирао у Француску.

⁵⁸ *Организовани радник*, централни орган Независних синдиката. Покренут у Београду 4 новембра 1921 и излазио све до шестојануарске диктатуре 1929 године.

⁵⁹ *Организовани радник* бр. 27, 1923 године.

⁶⁰ *Организовани радник* бр. 34, 1923 године.

⁶¹ Триша Кацлеровић (рођен 1879), адвокат. Један од оснивача Главног Радничког са-

веза и Српске социјал-демократске партије 1903 године. Уредник листа *Радник*, органа месне организације Српске социјалдемократске партије у Крагујевцу 1904 до 1914. Секретар Српске социјалдемократске партије 1906/7. Социјалистички народни посланик 1908 до 1918. Учесник Цимервалдске конференције у Швајцарској 1916. Комунистички посланик у Уставотворној скупштини. Од 1923 секретар Комунистичке партије Југославије. Један од делегата на Конгресу Комунистичке интернационале у Москви 1924. Од 1925 повукао се пред режимом белог терора из активног политичког рада. Сада пензионер.

⁶² Лазар Стефановић (1885—1950), столарски радник. Члан Главне партиске управе Српске социјалдемократске партије 1914. Члан Извршног одбора Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) и Централног радничког синдикалног већа Југославије 1919 до 1920. Комунистички посланик у Уставотворној скупштини и одборник Београдске општине 1920. Члан Извршног одбора Централног већа КПЈ 1920 до 1929. Године 1921 осуђен на основу Закона о заштити државе. Делегат десне фракције КПЈ на Петом конгресу Коминтерне у Москви 1924 године и Четвртом конгресу Комунистичке партије Југославије у Дрездену 1928 године. По одлуци ЦК КПЈ отишао у Совјетски Савез 1928. Био члан Свесавезне комунистичке партије (большевика) и секретар Међународног комитета дрводелцаца у Москви до 1936. Године 1944 вратио се у ФНРЈ. Један од оснивача Јединствених синдиката. Члан Централног комитета Комунистичке партије Србије од 1949.

⁶³ Цветин Михајловић, столарски радник. Један од организатора СКОЈ-евске организације у Београду 1920 године. Члан Извршног одбора Савеза радничке омладине Југославије 1924. Сада пензионер.

⁶⁴ Драга Стефановић (рођена 1890), графичка радница. Члан Секретаријата жена социјалдемократа 1910—1914 и Секретаријата жена комуниста 1919/20. После ослобођења члан Главног одбора Јединствених синдиката Србије. Године 1950 искључена из Партије због Информбироа.

⁶⁵ *Организовани радник* бр. 33, 1925 године.

⁶⁶ Привремени раднички дом се налазио код Старе Звездаре, данашње Метереолошке опсерваторије, прекопута Карађорђевог парка, на углу Булеvara Југословенске Народне Армије и Пастерове улице.

⁶⁷ Лука Павићевић (1876—1956), молерско-лакирерски радник, трговачки путник, професионални синдикални функционер и службеник. Секретар и претседник Управног одбора Главног радничког савеза 1903—1911. Члан Главне партиске управе Српске социјалдемократске партије 1910—1914. После Првог светског рата члан КПЈ до Вуковарског конгреса затим центрумаш. Истакнути опортунист. Секретар режимске Радничке коморе, секретар Главног радничког савеза за Југославију

1921—1925. Члан Извршног одбора Социјалистичке партије Југославије. Претседник УРС-а до његовог постојања 1940 године.

⁶⁸ Миодраг Манојловић, металски радник. Био члан Југословенског радничког клуба у Берлину 1908/9 године. Један од делегата на Трећем конгресу Комунистичке интернационале у Москви 1921 године. Члан Извршног одбора Централног радничког синдикалног већа Југославије. Сада пензионер.

⁶⁹ Драги Марјановић (1884—1943), типографски радник. Члан Контролне комисије Српске социјалдемократске партије 1914. После Првог светског рата члан Централног радничког синдикалног већа Југославије, Извршног одбора Централног већа КПЈ и Комунистички народни посланик Уставотворне скупштине 1920. Године 1921 осуђен на основу Закона о заштити државе. По изласку из затвора радио у илегалној организацији Комунистичке партије Југославије. Године 1941 ухапсила га београдска Специјална полиција и предала Гестапоу. Умро у логору на Вањици.

⁷⁰ *Организовани радник* бр. 34, 1925 године.

⁷¹ *Радничке новине* бр. 23, 1925 године.

⁷² *Организовани радник* бр. 31, 1926 године.

⁷³ *Организовани радник* бр. 34, 1928 године.

⁷⁴ *Организовани радник* бр. 37, 1928 године.

⁷⁵ *Радничке новине* бр. 17, 1929 године.

⁷⁶ *Радничке новине* бр. 19, 1929 године.

⁷⁷ УРСС — Уједињени раднички синдикални савез Југославије, основан на Првом конгресу 14 до 15 октобра 1928 године у Загребу. У почетку био под непосредним утицајем Топаловићеве социјалистичке партије Југославије, а од 1933 године, после директиве Централног комитета Комунистичке партије Југославије о потреби рада у УРСС-овим синдикатима, све више у њему јача утицај комуниста. Забрањен 28 децембра 1940.

⁷⁸ Историски архив Централног комитета Савеза комуниста Југославије — Документ бр. 8626/VI 4—1 (30).

⁷⁹ Александар Карађорђевић (1888—1934), краљ државе Срба, Хрвата и Словенаца, доцније Југославије, од 1921 године. Учествовао у стварању реакционарне Мале антанте између Југославије, Румуније и Чехословачке Републике. Године 1929, 6 јануара, укинуо Устав и завео личну диктатуру.

⁸⁰ Петар Живковић, армиски генерал бивше Југословенске војске. После шестојануарске диктатуре постао претседник владе најцрње реакције и белог терора и министар унутрашњих дела. Образовао још две владе, 1931 и 1932 године. Био Министар војске у влади Николе Узуновића 1934, Богољуба Јевтића 1934 и Милана Стојадиновића 1935 до 1936. Од 1936 претседник реакционарне Југословенске националне странке.

⁸¹ Живота Камперелић — Милорад Мандић, *Кратка историја Првог маја*, „Рад“, Београд 1957, 52—53.

⁸² *Исто*, 54—55.

⁸³ „Врабац“ — песмица политичко-сатиричне садржине о разним актуелним политичким догађајима, која се певала на неку позајмљену популарну мелодију.

⁸⁴ Живота Камперелић — Милорад Мандић, *Кратка историја Првог маја*, „Рад“, Београд 1957, 55.

⁸⁵ *Пролетер*, орган Централног комитета Комунистичке партије Југославије (Секција Комунистичке интернационале), Године X, јули 1934, бр. 4—5, чланак „Комунистичке демонстрације у Смедереву“, страна 14—15.

⁸⁶ *Пролетер*, година X, април—мај 1934, бр. 2—3, уводник: „Први Мај“, страна 1—2.

⁸⁷ Живота Камперелић — Милорад Мандић, *Кратка историја Првог маја*, „Рад“, Београд 1957, 56.

⁸⁸ ХРС — Хрватски раднички савез, основан 1923 године на принципу сарадње с послодавцима. Био под утицајем Хрватске републиканске странке на бази борбе против класних синдикалних организација. После шестојануарске диктатуре добровољно се распустио да не би морао да води економске акције у корист свог чланства. Обновљен 1935, после првог штрајкачког вала. Обновили га хрватски капиталисти.

⁸⁹ ЈУГОРАС — Југословенски раднички савез. Основао га режим Милана Стојадиновића по узору на фашистичке синдикалне организације Италије и Немачке. Полиција и режим настојали да организације ЈУГОРАС-а поставе у свим државним предузећима и на државним радовима где се осећала активност класног синдикалног покрета и политичка делатност Комунистичке партије. Вођство ове организације покушавало у више махова да уз помоћ полиције разбије радничке штрајкове.

⁹⁰ Историски архив Централног комитета Савеза комуниста Југославије — Документ бр. 14536/II 1—15 (40).

⁹¹ Историски архив Централног комитета Савеза комуниста Југославије — Документ бр. 18757/VII 6—11 (41).

⁹² Живота Камперелић — Милорад Мандић, *Кратка историја Првог маја*, „Рад“, Београд 1957, 74.

⁹³ *Борба* бр. 104, 1946 године.

⁹⁴ У овај рад унете су само значајније прославе Првог маја у Београду у појединим раздобљима. Изостао је опис неких прослава, као 1902, 1911, 1912 и тако даље. И ове прославе су имале свог значаја, али по карактеру су биле сличне онима које су из тог периода описане.

LE PREMIER MAI À BELGRADE

Z. KAMPERELIĆ

Après la décision prise par le Premier Congrès de la Deuxième Internationale à Paris en 1889, d'organiser pour le Premier Mai 1890 une grande manifestation ouvrière internationale destinée à appuyer les réalisations de ce Congrès, le prolétariat de la plupart des pays européens organisa de telles manifestations. En Serbie, où le mouvement ouvrier était encore, à cette époque, à ses débuts, le Premier Mai ne fut pas marqué cette année-là, mais les manifestations des ouvriers d'autres pays ne restèrent sans écho. Le journal belgradois *Male novine* rapporte alors, en effet, brièvement que le Premier Mai avait été fêté dans de nombreux pays dans le monde et il raconte, entre autres, les manifestations organisées à Paris, à Vienne, à Proznica en Moravie et quelques autres.

La première manifestation du Premier Mai ne sera organisée à Belgrade que quatre années plus tard, en 1893. Elle était organisée par un groupe d'ouvriers, mais, par suite de l'intervention de la gendarmerie, elle ne put être menée à bout que par quelque dix-sept cordonniers. Ils défilèrent avec le drapeau national tricolore, parce que la police interdisait le drapeau rouge, à travers les rues de la ville, accompagnés par un double rang de gendarmes.

D'une manière similaire furent organisées les manifestations des années suivantes de la dernière décade du XIXe siècle: il y avait d'abord une réunion des ouvriers à un endroit prévu, puis un défilé en cortège de manifestants dans les rues de Belgrade et fête à Topčider où quelques-uns des chefs des ouvriers prenaient la parole sur l'importance et la signification de la manifestation de l'année.

Pendant les premières années du XXe siècle, les ouvriers belgradois continuèrent cette tradition du Premier Mai. Mais même le mouvement ouvrier de Serbie n'était pas à l'abri des conceptions opportunistes de certains des chefs de la Deuxième Internationale sur la manière et le moment de célébrer le Premier Mai. Aussi n'est-il guère étonnant si le Quatrième Congrès du Parti Social-démocrate de Serbie décide, vers le milieu d'avril 1906, de rejeter la proposition qui voulait

reporter la fête du Premier Mai sur le premier dimanche de mai et il insista sur le fait que cette fête devait être célébrer le jour-même du Premier Mai, et ceci en arrêtant le travail »partout où ce serait possible«. Certes, même cette résolution avait ses côtés faibles. Cependant, elle permit de retirer de l'ordre du jour les longues discussions sur le meilleur moment de fêter le Premier Mai.

Chaque année le nombre de manifestants aux fêtes organisées pour le Premier Mai était plus grand. C'est ainsi que le Premier Mai 1912 on y voit participer 10.000 belgradois, et il y en a autant encore en 1914, à la veille de la Première Guerre Mondiale. Cette année-là, au cours de l'imposante manifestation organisée devant la Maison Populaire Socialiste, à Slavija, un discours est tenu par Dimitrije Tucović, la personnalité révolutionnaire la plus importante de la Serbie d'avant la Première Guerre Mondiale. A peine quelques mois plus tard, en novembre de cette même année, il devait tomber alors qu'il commandait un détachement sur le front, ce qui fut une très grosse perte pour le mouvement ouvrier en Serbie.

La Première Guerre Mondiale mit fin pour un certain temps à toute possibilité de manifestation, quelle qu'elle fut, en Serbie et, par suite, à Belgrade. Le Premier Mai restait seulement dans le souvenir des travailleurs de Belgrade comme un jour de lutte pour l'idéal socialiste. Aussi, immédiatement après la fin de la guerre, les masses prolétariennes de Belgrade, inspirées notamment par la victoire de la Révolution Socialiste d'Octobre en Russie, se mettent à faire de grands préparatifs en vue de l'organisation des fêtes du Premier Mai. Bien que les manifestations publiques fussent interdites, la bourgeoisie ne put, cependant, pas empêcher les manifestations ouvrières de ce jour et les ouvriers belgradois arrêtaient complètement le travail.

C'est de la même manière, en arrêtant complètement le travail, qu'est fêtée cette fête ouvrière les années suivantes. Seulement, après les scissions dans le mouvement ouvrier au Congrès du Parti Communiste de Yougoslavie, à Vukovar, en 1920, les

prolétaires belgradois se mettent à célébrer cette fête, à partir de 1921, sans union. Il est caractéristique de noter cependant que les manifestations organisées par les Syndicats indépendants sous l'influence des communistes réunissaient toujours des masses plus importantes que celles organisées par l'opportuniste Parti Socialiste de Yougoslavie de Živko Topalović. Ce ne fut qu'en 1925 qu'on put organiser une manifestation commune, mais même cette manifestation n'affirma que formellement l'union dans le mouvement ouvrier entre socialistes et communistes.

Après le 6 janvier, qui marque le début du régime monarcho-fasciste, les manifestations du Premier Mai sont rendues plus difficiles pendant un certain temps à Belgrade. Le Parti Communiste illégal de Yougoslavie, après le premier coup qui lui est porté par la dictature du 6 janvier, décide, en 1933, de faire son entrée dans l'Union des Syndicats Ouvriers Unifiés de Yougoslavie et de se lier aux masses ouvrières de cette organisation.

Les proclamations faites à l'occasion de chaque Premier Mai par le Comité Central du Parti Communiste de Yougoslavie trouvent toujours un grand retentissement chez les ouvriers et éveillent en eux leur conscience révolutionnaire. On connaît les nombreuses manifestations ouvrières et les grèves qui ont lieu, pendant ce temps, à Belgrade, comme la grève de 10.000 ouvriers du bâtiment en 1936, démonstrations du 14 décembre 1939, grève des services aériens en 1940, démonstration du 14 décembre 1939 et ainsi de suite...

En général, les slogans du Premier Mai lancés par le Parti Communiste de Yougoslavie ne représentent pas seulement le programme de lutte de l'année, mais aussi les tendances les plus profondes des travailleurs.

Lorsque les hordes fascistes de Hitler entrèrent en Yougoslavie en avril 1941, le Comité Central du Parti Communiste invita, dans sa proclamation du Premier Mai, le peuple à résister à l'occupant et à lutter pour sa liberté. Pendant l'occupation il ne put y avoir de manifestation du Premier Mai à Belgrade, mais, cependant, les patriotes de la ville, répondant à l'appel du Parti Communiste, agissaient contre l'ennemi et portaient de durs coups à ses forces armées.

Immédiatement après la Libération, alors que l'incendie de la guerre continuait encore à flamber, on voit défiler à Belgrade un cortège comprenant 250.000 soldats, jeunes membres de syndicats, ouvriers de choc, pionniers, etc...

L'année suivante le Premier Mai est proclamé fête nationale et les belgradois voient réalisé, ainsi, leur vieux rêve d'autrefois. Le petit groupe de 17 cordonniers qui, lors de la première manifestation du Premier Mai, avait célébré cette fête en 1893, et avait défilé dans les rues de la ville accompagné des baïonnettes des gendarmes, est devenu, en un peu plus d'un demi-siècle, un cortège de deux cents mille constructeurs du socialisme.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — La manifestation du Premier Mai 1896 à Topčider.
- Fig. 2 — Première page de *Majski spis* de 1898.
- Fig. 3 — Le cortège des ouvriers belgradois le Premier Mai 1910, dans la rue Knez Mihailo. En tête du cortège, le groupe d'enfants «Budućnost».
- Fig. 4 — Réunion des manifestants du Premier Mai 1911 devant la Maison Populaire Socialiste à Slavija.
- Fig. 5 — A Košutnjak, le Premier Mai 1912 réunit quelque 10.000 Belgradois.
- Fig. 6 — Première page de *Majski spis* de 1920.